

V arázslatos. Amíg együtt vagy vele a szobában, amíg éppen olvasod, elbűvöl. Lázadó angyal. De nem Mefisztó, de nem Lucifer, akik életre szóló szerződésre készítettek, akik végigvezetnek a világtörténeten. Luciferi. Sőt: LuciFerke. Felháborít. Sátánocska. Meglep. Krampusz. Lázit. Ördögöcske. Nevetett. Kis-Mefisztó. Hódít. A társaság közepe. A szalonban a hölgyek, a poros egyetemi szeminariumon a lányok habzó beszéde közepette elalélnak vagy kacarásznak. De hiányzik belőle a félelmetes, a felkavaró, a megrendítő, a tragikus, ami körülbelegi Vautrin-t, vagy másként Carlos Herrera abbét és Du Poirier doktort, vagy Pjotr Verhovenskijt és Wolandot. Nem Cipolla. Története aznapra szól.

Talán azért van így, mert nem is kíván egy életre, hanem csak egy napra győzni. Mert a lelkeket nem hosszú kötésre veszi, hanem a nyereség zsákmányaként már aznap este hazsolni akarja. Elég, ha a varázs a csillárok felgyújtásáig, az első tapsig tart. Talán nem is minket, hanem a sikert akarja nap mint nap. De lehetséges, hogy önmagát szeretné meghódítani, tegnapi önmagával szeretne szerződésre jutni.

Erdély és Magyarország egyik legnagyobb ördögi tehetsége **Tamás Gáspár Miklós**. Az általa megkomponált élet és filozófia nem ördögi, csak kisördögi. Luciferi.

Leselkedés

„Én mindig hittem a reinkarnációban. Egy médium – Kolozsvárott lakott, és elmentem hozzá kíváncsiságból egyszer –, az csak rámnézett, és mindent megmondott rólam: hogy tíz évig leszek távol, élőhalott, hogy másik országban, más városban öregszen meg, mint ahol születtem (azt is megmondta, hol van úgy nagyjából). Na és ő azt is megmondta, eddig már bányász és mi mindennek születtem, sőt, még le is rajzolta egy füzetbe. Még ma is őrzöm azt a papirost a tárcámban, igaz, jól el is van rongyolódva: ilyen voltam, mikor ősemlékem születtem, ilyen, mint római dajka, mint sisakos, szakállas görög harcos... Mint francia vicomte a múlt században, igen sok rosszat elkövettem, igen, és ezt a sok bűnt vezeklem le most – így van. Másképp mi célja, vagy mi értelme volna?”

Rakovszky Zsuzsa: Jób

Lassan veszi elő a tárcáját, s mutatja az elrongyolódott papirost. Hátradől. Szemüvege mögül nézeget szomorkásan és iróniával. Ennyi reinkarnáció után már nyugodt. Egy konzervatív minden családi hagyaték nélkül. Nincs szakállas dédapakép a falon. Nincs romladozó kúria. Nincsenek öreg könyvek úkai bejegyzésekkel. Sargúlvégrendeletek. Csak személyes tradíció. Tegnap francia vicomte, strasbourgi kapitány, ki a forradalom elől menekült a messzi Kolozsvárra. Százada a kolozsvári Kakas István, aki Shakespeare korában volt Erdély követe Angolországban és Perzsiában. Ezrede páncélos görög. Annyira szeretne magának műltat. E kitalált műlt nélkül úgy érzi, hogy nincs jelene és jövője. Akkor nem létezik sem ő, sem konzervatív filozófiája. Konzervatív jelent és jövőt akar építeni – műlt nélkül.

Tamás Gáspár Miklós életének nagyobb és érzékenyebb részét Kolozsváron tölti. Itt született, volt gyermek és kamasz. Ide jött vissza dolgozni, itt írta első cikkeit és innen indult emigrációba. T. G. M. Erdélye, Kolozsvárja a kukucsalkó Erdélye és Kolozsvárja. Vágyakozóan és várakozóan pillant be Erdély ablakán, az ódon régiségboltba, megrokkant udvarházba, de ezer-vaksiszemű lakótelepeire. Nincs otthona. Kicsomagolatlanul húzza meg magát Pest egyik komor utcájában. Írásait olvasva s magabiztos hangját halva sejtjük – kívülről van. Egész világa a polgári otthonnal nem bíró emberé. Pedig van megnevezett városa. Van kijelölt utcája. Vannak fogadott nagyszülei, ősei. Tisztes hivatalnok-nemesek. Leírja, mohón ecseteli a családi asztal fölötti méltóságáteljes étkezést. A patricius-házat. Az egész kitaláltatott.

„S a régi, régi udvarok! Lonc-függönyös, vadszólóval borított árkdós, oszloptornács udvarok, nemesi udvarházaké a város belsejében... Mágus gazdák már a század elején megválhattak a legtöbbitől, ezért beszéltek volt Mikes-, volt Teleki-, volt Toldalagi-, volt Petrichevich-Horváth-, volt Jósika-, volt Kémény-házról.

Voltam özsonnázni egy-két ilyen »volt« házban, édesanyammal meg egyedül, mert nyugodtan elengedték a szófogadó, csendes fiúcskát. Boltíves szobában, vöröses fényű, kerek varróasztalkánál, öles falak közé illesztett, kettős ablak mellett ült egy öreg dáma, csipkés, fekete főkötővel, mind hófehér hajú, mind nagyon szép, mind jó szagú, szappanillatú, és

nevetett. Nem mosolygott, mind nevetett. Paraszt cselédnő, gyöngyfalvi, kalotaszegi, széki, hóstáti hozta be a forró csokoládét, kürtöskaláccsal. Visszatekintve úgy rémlik, hogy csodált francia festőm, Chardin egyik bensőséges zsánerképéhez ülünk modellt, kétszáz év előtt, Párizsban.”

Cs. Szabó emlékezett így a tízes évek Kolozsvárjára. Lehetne Stendhal Vörös és fehérjének Nancyje, ahol a névtelen – nemesi előnév nélküli – Lucien Leuwen jut be Madame de Commercy, de Puylaurens, de Marciilly szalonjaiba. „A grófnő jellegtelen arca nem fejezett ki semmit. »Vonásai tulajdonképpen nem nemesek, de nemesen viseli őket« – állapította meg hősünk. A társalgás illetékes berendezéshez: nemes volt, egyhangú, de nem túlságosan neveltségű.”

A harmincas évek Kolozsvárjában a gazdag bankár, ügyvéd, orvos, vállalkozó, legyen az két nemesi előnévű magyar, székely vagy század óta betelepedett román, zsidó, már a Fellegvár oldalába felkigyózó Erzsébet királyné úton, a Sánccoldalt putrijaitól elfutó Rákóczi úton, vagy a Szamos másik oldalán, a Botanikus-kert Majális utcájában épített villákban találnak helyet. „A gyertyafény bizalmas-sejtelmes lobogása megvilágította az arckokat, a polgári kört, a régi bútortokat. Soha nem vásároltam bútort, minden, amim volt, két család birtokából, felvidéki háztartásokból került örökségként hozzánk. Nem voltak műkincseink, de nem volt egyetlen áruházi bútork sem: régi emberek ízlése, szokása válogatta össze mindazt, ami a szobákban sorakozott.”

Ez az a kultúrhatár, amelyet Márai az „öreg Garren művének” nevez. Ha van kultúrhatár a magyar város, akkor Kassa mellett leginkább Kolozsvár az. Kolozsváron maradt meg leginkább az „öreg Garren műve”: a polgárházak éppúgy, mint a századvégi iparosítás gyárai és barlanglakásai. Ebben a kultúrhatárban ott vegyül a századvégi, Felsőszén utcai Szabó Dezső nyomorult kispolgári gyermekkor, a tízes évekből Cs. Szabó László tört családjának emlékei, de a Kassához fogható Nagy István húszas évekből Sánccoldala. Keverednek székelyek és románok, szászok és zsidók. A fajták keveredése adja a tehetséget – állítja kedvenc városáról is Benedek Elek.

„Ez a város csak méretében vidéki. A jelleme nem az. Élhettsz felőle akárhogy; nem törődik veled. Itt a király után se fordulnak meg. Egy óra alatt körülzáncakozod, s évekbe telik, amíg bejutsz. Ne rettenj meg: esetleg évtizedekbe. Született a Szamos völgyben, kopár, csúf helyen, nem törte magát hírért, hataloméért, mégis ő lett az első. Nagy jellemnek, nagy egyéniségnek született. Felszabadult a rang, hír, vagyon, de föl a műveltség és tudomány tekintélye alól is. A nagy jellem nem első akar lenni, hanem önmaga.”

Ebben a százhúszezer lakosú, többségében magyar városban született Tamás Gáspár Miklós 1948-ban. „Az apám családja: udvarhelyszéki pixidáriusok, gyalogszékelyek, illetve csi kisnemesek. Apám maga heves katolikus kamaszkor után kommunista lett a harmincas években. Anyám magyarországi óshonos debreceni, majd nagyvárdi ortodox zsidó családból származik, kilencgyerekes hagyományos familia; ez a két ember a harmincas években természetesen csak a kommunista mozgalomban találkozhatott – ott is találkoztak.” Ilyenkor mondja Cs. Szabó: „Egy csepp magyar vér sincs bennem.” Az ő ősei ugyanis udvarhelyszéki székelyek és Küküllő vidéki szászok. Annyi bizonyos, hogy az idősebb Tamás Gáspár ugyanolyan plebejus, semmiből jött erdélyi író, mint Salamon Ernő vagy Kádár Imre, Nagy István vagy Asztalos István. Tehetség, makacs hit, alulról jött indulata az urak ellen. A plebejus düh azoké, akik a magyar patricius urak kertészházába kényszerültek, akiknek vállukon a házuk, akik a kommunista mozgalomban találtak a szegények és megnyomorítottak egyesülésére. A székely falu fojtogató nyomorából lökött az erdélyi vagy regáti városok sánccaljai, hétfalusi világába, Amerikába: cselédnek, napszámosnak. Ez a sors állította a népi és szocialista irodalom erdélyi szárnyékára. Itt vagy jobbra lehetett váltani, mint Nyíró Józsefnek, vagy balra és balabba, mint Tamás Gáspárnak.

A Magyar Népi Szövetség vezetőjeként, kommunista funkcionáriusként foglalt Kolozsváron. Igazat mond T. G. M. visszaemlékezésében, hogy a szegénységből nekik is kijutott az ötvenes években. De az is igaz, hogy eközben a polgárváros házaiból sorra kerültek a csatornaáadásához a Duna-deltába az „osztályellenségek”. És Bánffy Miklósnak mindenét elvették, egy kis szobában ült a hidegben. T. G. M. kolozsvári „bejutását” mindvégig akadályozta, hogy ebben a városban jöttmentnek és funkcionáriusgyerekeknek számított. Sohasem beszéltek volna előtte szabadon egy polgári lakásban. A megmaradt polgári körök benső világába csak beleskelődhetett. S funkcionáriusgyerekként védett volt a valódi, külvárosi, faluszéli szegénységtől. Az innen jövők sorsába is csak kukucsalkhatott.

Óhatatlanul elő kell hozakodnom a magam Kolozsvár-képével. Nekem Budapest mellett, sőt, tán Budapestet is meg-

Lengyel László:

előzve, az ötvenes évek végi, hatvanas évek eleji Kolozsvár volt a „város”. Az ötvenes évek közepének szürke és félelmetes Budapestje 1956 után egy szétlőtt, nagyon szegény és nagyon megvert város volt. A nyári Kolozsvár 1958-ban vagy ’60-ban sugárzó, színes, majd hirtelen gazdag képet mutatott. A Főtéren jól öltözött, kalapos, sőt, sétatálcás férfiak, színes ruhás nők sétáltak, a csónakázótávon és környékén szabad békebeli élet folyt, s a boltokban volt áru. Kolozsvárról ennalót hoztunk, s nem vittünk. Az apám használta „cirkálás” kifejezést, amely a családban az ennalót utáni járást és sorban állást jelentette az ötvenes években, majd csak a hatvanas évek közepétől alkalmaztuk Kolozsváron. Budapestben még a szobákban is érződött a félelem savanyú szaga. Kolozsváron félték ugyan, de nyugodtan beszéltek otthonukban egymás között.

Magyar város volt. Nem kellett románul tudni, hogy az ember megértesse magát. A románok is mind beszéltek magyarul. Igaz, hogy a hatvanas években nőtt fel az első nemzedék, amelyek már beszéltek és olvasott románul. A románokkal szemben a patriarhális főlény, egyfajta kultúrától következő távolgártartás mutatkozott. T. G. M. szerint a sztálinizmus konzerválta a város viktoriánus korszakát. Mondhatjuk inkább úgy, hogy a Gheorghiu-Dej irányította nehéziparosítás és az ezzel járó hatalmas román népességbeáramlás nem Kolozsvárt, hanem Brassót (Orasul Stalint), Temesvárt, Vajdahunyadot érintette.

Miként a magyarországi „nagy nemzedék” a hatvanas évek formálta ki, ugyanígy történt Erdélyben is. A nemzedéki lázadás, az apák ellen fordulás a provincializmus, a konzervativizmus elleni kitörést jelentette. A sztálinista korszakot túlélő „nemzeti”, „konzervatív” Kolozsvárt, apáik Kolozsvárját, saját fia avangardizmussal és baloldalisággal büntették. 1968 csehszlovákiai eseményei megerősítették az emberarcú szocializmus hitét, s Románia távolmaradása a bevonulástól, a szovjetellenes és antisztálinista hullám, a nagy építkezésekben, városalakításokban való aktív részvétel lehetősége, vala-

értelmiség viselkedéséről. Sérelmei a román értelmiség részéről örökre megmaradtak. Ekkor alakulhatott ki az a megrogzított meggyőződése, hogy a román értelmiség csak álcázza magát európainak. Valójában idegengyűlölő, antiszemita, magyarellenes, szellemi Vasgárdista. „Az hiszem egyébként Bukarestben lettem magyar. A görög szöszedet mellett Majtényi Erik atyai barátom könyvtárában Zrínyit és Gulyás Pált és Sinkát olvastam, székeley cselédnővel és a Szőlőhegyi úti – Soseau Viilor – magyar református egyházközség örültjeivel és a Petőfi Ház dzsesszklubjának meghittjeivel vitattam bethleni gróf Bethlen Miklós nézeteit a Semmiről...”

T. G. M. talált magának egy vallást, a „magyar vallást”, a reformátusságot. Akár Szabó Dezső és Fülep Lajos vagy az erdélyi Makkai Sándor és Szentimrei Jenő, T. G. M. a református egyházban, a presbiteri közösségben egy lehetséges megújítót látott. S minden családi, kortársi, nevelői tekintéllyel dacolva, a neveltségességet is vállalva, székely-magyar keresztyén népként tért meg Bukarestből. Emlékező nemzedéktársai máig emlegetik, mekkora feltűnést keltett, amikor székely-kalotaszegi össze nem illő népviseletben jelent meg a kolozsvári társaságban. Annyi bizonyos, hogy Bukarest beoltotta mind a marxizmus, mind a román értelmiség felé való nyitás ellen. A székely cselédek kítaszítottágába beleérző és szerepjátszó képességével átélte, hogy soha, semmikor, se értelmiségiként, se proletárként nem lehet bejutni a többségi társadalomba. Az apját, az apja valódi, meggyötört, szétdőlt életét játszotta. Csinálhatsz bármit, lehetsz szocialistává, válhatsz önként proletárrá vagy tanulhatsz értelmiségivé: magyar és idegen maradsz.

„Számítatlan vallomásban olvashatjuk, hogy erkölcsi motivációjú döntése meghozatalához »le kellett győznie magában a németet« (no és persze a burzsoát, az unitáriust, a kommunistát). A király elleni lázadáshoz elég az a természetjogi alapú meggyőződés, hogy a király zsarnok vagy bitorló – s nyugodtan megtérhetek az ál-Dmitrij vagy más trónkövetelő hitére. A tekintély kívüln van. A modern, »belülről irányított« embert is irányítja a tekintély, csak ezt saját maga részének, önnön valója egy darabjának érzi.” – írja később az *Idola tribus*-ban. T. G. M.-nek le kellett győznie magában a „románt” – lehetne román filozófus –, a hitetlent, a funkcionáriust. Az újrakeresztelkedésnek és a nemzeti öntudatra ébredésnek ez a kamasz-ifjú megnyilvánulása, a végsőkig való elmenetel nemcsak eszmékben, hanem viselkedésben, életmódban, szerepben az első igazi nagy döntés. És ez az első áttérés ebben a cikázó, sokfordulatos életben tartós.

T. G. M. nem tudott, nem is akart a kolozsvári társadalomban egy „konzervatív”, nemzetvédő, népi, gravaminális politika, szellemiség felé váltani. A kolozsvári nemzetvédők provinciálisak voltak számára. Provinciálisak a polgár urak és a betelepült népiek. És ott volt a valóság: az intellektuálisan túlfűtött T. G. M.-et sohasem fogadták volna be maguk közé. Így alakulhatott ki magatartásának sajátos kettőssége: eszmeileg a nemzetvédő politikának volt elkötelezve, viszont kulturálisan és törzsi alapon egy nyitott, szocialista-liberális-anarchista értelmiségi körbe tartozott. Képletesen érve, hiába tette magáévá a Farkas utcai templom, a százados kolozsvári polgár eszméit, hiába azonosult a székely vándormunkás nemzeti érzelmeivel, tartozni a szerkesztőségi, „kávéházi”, minden irányban nyitott világba tartozott. Nemzedéktársa, a kolozsvári Tókes László sohasem fogadta volna el T. G. M.-et. Az előbbi világban számított származás, hagyomány és érzelem, az utóbbiban tehetség, tudás és értelem.

Hiába volt T. G. M. tehetséges, származást és ehhez való hűséget nem hozhatott haza Bukarestből. Viszont hozta a személyesség, az emberi közvetlen meggyőzés, elfogadtatás vágyát. T. G. M. a bezárt, félreszorított diákból magabiztos, több nyelven szuggesztív fiatal felnőtté vált. Világlátott ember. Lehett utáni, kinevelni, de nem lehetett kiküldeni a szobából. Ellenkezőleg. Szikrázó társalgása, csapongó ötletei kezdetben társasági központtá tették. A bohóckodás, a pózok mellett a Bretter-iskola filozófusai között, Molnár Gusztávvál és Ágoston Vilossal egy nem marxista kritikai filozófia útját kereste. Bretter György újmarxista filozófiai próbálkozásai, személyi tekintélye átmenetileg elegendő volt arra, hogy a hetvenes évek közepéig, a Ceausescu-féle enyhülés időszakában T. G. M. nyugodtan filozofálhasson.

Ekkor alakult ki Tamás Gáspár Miklós nyelve. Ebben a nyelvben élően keveredett a két világháború közötti erdélyi kritikai publicisztika sokszor személyig sértő, kegyetlen stílusa – elsősorban a Korunk, de a Brassói Lapok és a Helikon szerzőié –, a háború utáni önálló erdélyi filozófiai nyelv szavaival, mondat szerkesztési módjával. Kavargott benne Makkai Sándor, Tamási Áron, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Gaál Gábor, Nagy István, Kuncz Aladár, Kós Károly, Kemény János, Molter Károly esszéista és publicisztikai könyvtárlenyelvége, és a Gaál Gábor, Bretter György által kitalált filozófiai nyelvvezet. A Nyu-

gat és a Huszadik Század köztve, a Szép Szó és a Századunk, az Újhold és a Válasz egyáltalán nem hatottak rá.

Romániába és Erdélybe a marxizmus nem Lukács György közvetítésével érkezett, hanem Gaál fordításában, Bretter újmarxista szűrésében. Ha a magyarországi olvasót meglepik T. G. M. váratlan cikkei vagy meglepő mondatfűzései, akkor ezt hajlamos T. G. M. egyéni stílusának tulajdonítani. Valójában a kolozsvári iskola nyelvéről van szó, ahol Bretter törte át a nyelvi, provinciális kortatót, s hozott össze egy sajátos stílust és fogalmi rendszert az ifjabb generáció, tanítványai segítségével.

„A köznyelv többnyire gesztusok jelzésére szorítkozik, míg a teória nyelve nem csupán a logikai építkezés feladatát látja el, hanem olyan funkciót is, amelyre alkalmatlan: rendet, racionális és átfogó rendet igyekszik teremteni a létben. A léte való ilyen vonatkozás hermetikussá teszi, elszakítja közlésének alanyától. De éppen ez változtatja a teória nyelvét az ifjú generáció legtudatosabb képviselőinek nyelvéné, szemben az ifjúságnak azokkal a reprezentatív képviselőivel, akik az érzelmeik nyelvét fogalmazzák át generációs nyelvvé.” Bretter írja ezt a „Hipotézis a nemzedékek kettős nyelvéről” című esszéjében. T. G. M. az ifjú generáció legtudatosabb képviselőinek egyike, aki a teória nyelvén ír, teremt rendet.

Emigráció – gyakorlati erkölcsstan

„Átmegyünk illusztrációba.
Csak úgy vagyunk. Úgy létezzünk,
mint bútorok egy régi házban, kertben,
fászfűzben, kiaszottan, kirágyva, csupa
érték. Jaj, megnéznek, sajnálnak, hogy
betelt a mérték!”

Balla Zsófia: Utazások

Ceausescu nemzeti szocializmusa a hetvenes évek közepére minden kaput bezárt. A szocialista, a liberális, a nemzetközi egyetértést áhító illúzióknak vége szakadt. Kolozsvár a hetvenes években többségi román és egyben balkáni várossá terebélyesedett. Lakótelepek emelkedtek ki a földből, hogy távolról jött román munkásokkal népesítsék be a monostori oldalt, és a Házsongárd feletti tetőt. Erdély alávetése meglepetéssel és önmarcangolással érte T. G. M. nemzedékét. Érezték, hogy becsapták őket, megértették, hogy nemzedéküket felhasználják, de még nem tudták, hogy hová vonuljanak vissza. Vissza a szakmába, védelmezve a szakmai értékeket? Vissza a templomba, a fogyó magyar iskolába, a családba? Vissza a történelembe, a múltba, a megszépítő messzeségbe? Minden kaput belülről is be kellett zárni.

„Akkor, abban az erdélyi helyzetben, az erdélyi magyar kultúrán belül csak egy dolgot lehetett csinálni: kritikátlan értékvédő magatartást magamévá tenni. Elismertem, hogy azoknak az embereknek, akik az erdélyi múlt romantikus fölstilizálásával éltek, és általában nemzeti romantikával vélték védhetni az erdélyi magyarságot – nos, úgy láttam, nekik volt igazuk. Ez volt az egyetlen bejáratott taktika, amit Kelet-Európában az emberek ilyenkor használni tudnak és szoktak. De ebben nem láttam a magam számára semmilyen funkciót. Elsősorban mint kritikus működtem, és éppen a kritikának, a vele járó iróniának, elhatárolódásnak, ítélkezésnek merült ki a morális lehetősége. Nem lehetett azt a provincializmus elleni harcot, amit mi többmagunkkal elkezdtünk, tovább folytatni anélkül, hogy az ember árulóvá ne vált volna. Ezt pedig nem óhajtottam, és a dilemma elől eljöttem.” – mondja egy interjúban.

„Hiszem, hogy a nemzet fennmarad, de ez csak hit, mert a józan ész nem támasztja alá, sőt, éppenséggel kétségbe is vonja. Az anyagi tényezők azon munkálkodnak, hogy a nemzet elveszék, ha tehát fenn kell maradnia, e tényezők ellenében kell fellépni. Akkor viszont mint egyén, bajba keveredhetek, míg ha legyintenek nemzetemre, mint egyént, semmi veszély nem fenyegetne, mint egyének annál nagyobbak a fennmaradási esélyeim, minél kevésbé szegülök szembe az anyagi tényezőkkel, vagyis minél inkább növelem annak az esélyeit, hogy a nemzet elvész. A hit tehát nemes, a józan ész disznóság.” Így azután létrejönnek a történelem egymást maró sztereotípiái: „Romantikus – realista. Idealista – pragmatikus. Örült hős – megfontolt gyáva. A hit vértanúja – számító disznó”.

T. G. M. még ennél is több dilemmával nézett szembe. A hetvenes évek második felére kiderült, hogy a kolozsvári filozófiai iskola folytathatatlan. T. G. M. fiatalkori két kis kötete *A teória esélyei* (1975) és *Descartes a módszerről* (1977) dühöt és értetlenséget váltott ki a dogmatizmus-antidogmatizmus vitával elfoglalt idősebb nemzedékekben, mert se nyelvíleg, se fogalmilag nem volt hajlandó tudomást venni a marxizmusról. Ezt a sok tekintetben homályos kötetecskéket még saját nemze-

mint a hatalom által felkínált magyar-román kiegyezés vagy lelki felkavarodást okozott. A fiatal erdélyi magyar és román értelmiség ekkor élte át azt a nagy élményt, hogy lehetségesnek látszott egy szovjetek nélküli emberi szocializmus, a kis népek testvérisége, az emberi esélyegyenlőség. A műszaki és agrár-értelmiség bízhatott abban, hogy egyenrangúként, sőt, nagyobb felkészültsége révén irányítóként vehet részt az ismét nekilendülő iparosításnak és agrárátalakításnak. Hittek, mert hinni szerettek volna a román többségi és hatalmi ígéreteknek, reménykedtek a román külön útban, miként a vajdasági magyarok a jugoszláviai demokratikus szocializmusban.

A fiatal nemzedék a nemzeti bezárkózás helyett a kinyílást választotta. A többség feltehetően önként, mert csak így remélhetett szerepet a romániai társadalomban. A kisebbség vélhetőleg kényszerből, mert ezt látta a karrier, a megélhetés egyetlen útjának. S egészében naivitásból, hiszen nem voltak érdemi tapasztalataik a kisebbségi sorsból, Kolozsváron nem élték át egy román többségi társadalom magatartását. Elfogadtatták magukkal, hogy az eredeti szocialista gondolat helyes volt, hogy a magyar kisebbség vezetőinek 1945–46-os baloldali, kiegyező magatartása a magyar megmaradás egyetlen alternatívája volt, csak Dej és a szovjet típusú sztálinizmus, valamint ortodox magyar képviselői torzították el, rombolták le az eredeti helyes eszméket és intézményeket. Nem fogadták el apáikat, legyenek azok provinciális nacionalisták vagy hívó ortodoxok. Az új nemzedék bízott magában, a rendszer reformálhatóságában, tudásának, szakértelmének nélkülözhetetlenségében.

A lázadás

T. G. M. első lázadása ekkor zajlik le. Mi sem természetesebb, hogy pontosan az ellenkező irányban, mint nemzedéktársai többségének. A kolozsvári középiskolából Bukarestbe kerül egyetemre. Itt megismerheti a magányt és a balkáni tömegességet, itt gyakorlati tapasztalatokat szerezhet a román

déke is nehezen fogadta be, de mindenképpen folytatásra méltónak tűnhetett. Molnár Gusztáv Az elmélet küszöbén című könyvének teljes elutasítását még Bretter ellensúlyozhatta. De Bretter betegsége, majd Budapestre távozása és 1977-es halála teljesen védtelenné tette a tanítványokat. T. G. M. hiába tartotta ellenfeleit dilettánsoknak, mégis komolyan kellett vennie a kolozsvári iskola elleni támadásokat. És megkockáztatom, hogy az iskola maga is kifulladásban volt, a tanítványok valamennyien túlélték az „atyán”, Bretteren, egymás érveit pedig e zárt világban nagyon is ismerhették.

T. G. M. sohasem tudott megféni kortársaival, potenciális versenytársaival. A kolozsvári iskolán belül a versengés Bretter elismeréséért folyt. T. G. M. csodagyereknek számított, de Bretter György sohasem tűntette ki az örökös, a legjobb tanítvány, a fő vitapartner megítélő címével. T. G. M. később hasonlóan járt Kis Jánossal. Hiába ír róla és munkáiról, hiába készíti vitára szóban, akár Brettertől, Kistól se jut neki egy láb-jegyzet sem. Az az ember, aki csak a Mester bólintására ad, erősen megsínyli, hogy e bólintás rendre elmarad. Hősünk ifjú emberek, lányokak csodáló pillantásaiban fürödhet, ám apák és bátyák becsülő elismerését máig nem tudta elérni. De 1977–78-ban az is világossá vált, hogy T. G. M.-et nemzedék-társai nem fogják vezetőül elismerni, se filozófiai, se politikai, se erkölcsi tekintetben. Nemhogy Bretter helyére, de még az első az egyenlők közötti helyre se pályázhat.

Lehet, hogy nem voltotta be magának, de kinőtte a várost, és a város is elunta, elutálta őt. Személyisége ebben az egyre szűkülő, zárt térben nehezen volt elviselhető. Gonoszkodásai, sértései, összeveszései, szerepjátékai, érzelmi ügyei a magyar társaságban kezdtek összképpé összeállni: egy hihetetlenül tehetséges és ridegen könyörtelen játékos. Ez a kép, elismerem, elfogult volt. A neki tulajdonított gonoszság, felelőtlenség és cinizmus inkább egy maszkról vette mintáját, de T. G. M. szívesen viselte ezt a maszkot. T. G. M. a „polgár felháborításában” elment a végsőkéig. A kisebb magyar közösségnek érthető volt a félelme minden olyan embertől, akiről tudták, hogy megveti őket provincializmusukért, aki besúgók és üldözők világában l'art pour l'art gúnyolódik és gonoszokdók, aki kiszámíthatatlan és egy szellemes bemondásért bármit s bárkit kockára tesz.

T. G. M. jól érezte, hogy mennie kell. Egy élethalálharc kezdődött, amelyben se ő nem tudott mit kezdeni magával, se a város vele. Olyan csapdába került, amelyből nem lehetett jól kibújni. Ha marad, veszélyezteti magát és másokat. Ha elmegy, cserbenhagyja barátait, szűkebb és tágabb közösségét. Valahogy mindenképpen „árul”.

Kitelepedése nem lehetett látványos ajtóbecsapás, se rejtőzködő kismopolygás. Szerette volna, ha távozásának ugyanakkora a súlya, mint Makkai Sándor 1936-os kivándorlásának. Ha elfogadja a közösség, hogy nincs tovább. Makkai „Jemondott tisztségéről, és Magyarországra távozott, kijelentvén, hogy kisebbségi sorban nem lehet élni, és hogy nem tudja többé nyáját mivel vigasztalni. Lépése jelentős kollektív érzelmi válságot okozott szűkebb hazájában – ő sem talált magára soha többé” – írja később T. G. M. a Beszélő 10. számában. T. G. M. döntése nem okozott érzelmi válságot, nem volt valóságos jelzés.

Ellentétben a harmincas évekkel, a hetvenes évek végén nemcsak azzal kellett szembenézni a kivándorlónak, hogy elmegy, hanem azzal is, hogy Magyarország csak a kivételezettek fogadja be, vagyis nem mehet el mindenki. S akkor ott a tébolyító kérdés: ha úgy véled, hogy itt már az értelmiségnek nincs további dolga, mehatsz-e egymagad, tudván-tudva, hogy a többiek nem jöhetnek el. Ember legyen a talpán, aki ezt megoldja. Nem oldotta jól meg. Valószínűleg örök seb marad. A városnak is, neki is. Nem mehet vissza soha többé. Ennek ellenére bizonyos vagyok benne, hogy gyakran álmodik Kolozsvárral. Mái szeretné, hogy Kolozsvár elismerje mint nagy fiát. Kolozsvár hallgat.

Állunk a Fellegvár tetején, / térdig panorámában, piros / háztetőkre nézünk, a kép / nem mutatja, amit mi látunk: / a kertben lángoló csalánt, / sok-sok lerontott, régi házunk.”

Budapest szín

„A különállás nem ellenségesség, és nem tudom, miért ne volna valamely nemzetnek joga hozzá, hogy elzárkózzék, hogy kényesen őrizze egységét.”

Tamás Gáspár Miklós: Irredenta?

LuciFeri rosszkor lépett elő a színpalán mögöl a budapesti színpad. A Bretter-iskolát ismerő és pártoló budapesti iskola képviselői, Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Vajda Mihály éppen elhagyják Magyarországot. Magyarországon a filozófia persona non grata. Az egyetemi filozófiai élet kifosztott, magára hagyott, hatalmilag ellenőrzött. T. G. M. az egyetemre kerül filozófiakutatónak, de ez még a kolozsvári életnél is elriasztóbb. A budapesti óvoda képviselői, Bence György, Kis János ellenzékben

vannak, állástalanul fordításokból élnek. Előttük nem különösen jó ajánló levél Fehérék pártfogása, hiszen az iskola és az óvoda ellenségesen állnak egymással szemben. A marxizmus-körkérdés után vagyunk, amikor Bence és Kis kimondják szakításukat a marxizmussal, de egyben egy emberjogi, ideológiai nem foglalkozó ellenzék irányába tesznek lépéseket. T. G. M. örülhet, hogy nem kell a marxizmussal barátai körében ütköznie, de búsulhat, hogy a filozófuskörben megszűnt a filozófiai munka.

T. G. M.-et a hatalom gyorsan kitesztálja a legalitásból. Mindenekelőtt kiderül, hogy nagyon megnyerő és vonzó oktató, akinél élvezik a hallgatók az órákat. Ez túrhetetlen. Kapcsolatot tart a peremre szorítottakkal. Elfogadhatatlan. Politikai előadásokat tart Erdély és a kisebbségi magyarság érdekében. Nemkívánatos. Eltávolítása egyben a hatalom „szemrehányása” is: befogadtunk, miért támadsz ellenünk! T. G. M. válasza: ha befogadtatok, akkor ugyanolyan magyar polgár vagyok, mint az itt élők, így jogom van bírálni a fennállót. Igaza van.

De az is mögötte van, hogy a hivatalos, a jóllakott magyar társadalom nem fogadta be az éhenkórász erdélyit. T. G. M.-nek hamar meg kell tapasztalnia, hogy a kádári Magyarországon nemcsak a hatalom számára kellemetlen, de az ekkor még magabiztos, feltörekvő értelmiség számára is. Nem fogadták be, mert a magyar társadalom nem befogadó társadalom. Minek jöttél? Ki hívott? Állások betöltve, szerkesztőségek cikkekkel ellátva, lakás nincs, barátok, meghívások nincsenek. Bukarest után Budapesten ismerkedhetett meg egy többségi társadalom sértő fölényével, elutasító magatartásával egy kisebbséggel szemben. A kádári korszak közemberének értékrendjében csak azt fogadták el, akinek harmincévesen már biztos egzisztenciája, családja, lakása, anyagi tervei vannak. T. G. M. megint egyszer jöttment volt. Ennek a nagyon öntudatos, sértődékeny és érzékeny embernek, aki komoly teljesítményt tudott maga mögött, a kezdő, a közlegény szerepét osztotta ki a hivatalos társadalom. A demokratikus ellenzék befogadta. Az ellenzéki bulikon, a kicsiny ellenzéki szubkultúrában elismerték és elfogadták.

Tíz évvel kiköltözése után így fakad ki keserűen:

„Ördög tudja, mi volt a baj velünk, bozgorokkal. Hang- és taglejtésünk urbánus, de vidékiesen magyar, szabadelvűségünk magyar, de protestáns, nehézkességünkön meglátszik, hogy e század minden magyar forradalmából és ellenforradalmából kimaradtunk. A huszadik századi modern magyarság nekünk, mi tagadás, olvasmányélmény, kultúránk közös, de diktátoraink nem azok. Budapestről nehezen érthető, hogy lehet valaki ösztönösen nyugatos és meghittén provinciális. Még az a hívságos gondolat is megfordult a fejemben, hogy ez itt akár érdekes is lehetne. Lássuk be: nem az. Csak a probléma érdekes, a történelmi seb. Maguk a bozgorok alig. Beletörődtem hát, hogy magyar emigráns vagyok Magyarországon.” (A bozgor megszólal, Beszélő 23.)

Valójában T. G. M. és később kitelepült társai leginkább a hatvanas évek közepétől meginduló kádári fogyasztói szocializmusból maradtak ki. Ekkor vált igazán szét Magyarország és Románia, illetve Erdély útja. A provinciális és balkáni magyar alföldi városok, amelyekre büszkén nézett le Kolozsvár és Nagyvárad, Szatmárnémeti és Arad, a hatvanas-hetvenes években emelkedtek föl, váltak a kolozsvári és nagyvárad-i irigykedés és csodálat városává, falvává. Bizony a teli és az üres has, a teli és az üres bolt, a fűtött-világított és a fűtetlen-sötét lakás különbsége ez, nem a százados történelemé. A gazdag és a szegény rokon kapcsolata. Nem azért nem fogadták be Tamás Gáspár Miklóst vagy a kitelepülő nagyvárad-i mérnököket és a csikszeredai orvost, mert más volt a történelmi kultúrája, hanem mert a befogadónak volt valamije, állása, lakása, autója, az érkezőnek pedig semmije.

(A nyolcvanas évek elején kezdődik fordulata a kritikai anarchizmusból a közép-európai, tömegellenes, osztrák konzervativizmus irányába. T. G. M.-nek az egész nyolcvanas és kilencvenes években végbement lassú fordulatát egy gyorsabb és következetese-

sebb filozófiai irányváltás befolyásolta – Nyíri Kristóf a budapesti–dunabogdányi–bécsi Lucifer Monarchia-tanulmányai. Nyíri Kristóf az, aki T. G. M. lehetne, ha filozófus akarna lenni. Ez a kellemetlen, gúnyolódó, ördögi ironiájú, mély személyiségű könyvekben, és nem publicisztikákban, egy jegyzeteket, és nem utalásokat tartalmazó filozófiai és történelmi vizsgálódásban T. G. M.-nél előbb fölfedezte T. G. M. valamennyi hősét, sőt, alapeszméit is. A nyolcvanas évek elejétől a Monarchia tradícióit jelzi az egyetlen valóságos konzervatív tradíciónak, és igen alaposan feldolgozza az osztrák filozófiai, közgazdasági iskolák, valamint a magyar szellemi élet kapcsolatait. T. G. M. tradíciója Nyíri Kristóf.)

Tamás Gáspár Miklós a magyar társadalmat erkölcsileg látta szétesettnek, az ellenzék feladataul tehát az erkölcsi revíziót tűzi ki. „Amikor megszólaltatjuk mindazokat, akik hallgatnak, pillanatig se higgyük, hogy velünk együtt átlépték a határt, mert akkor óhatatlanul a nevükben is fogunk beszélni, ami nemcsak azért rossz, mert az ő autonómiájukat sérti, hanem azért is, mert őszintétlenül fog tenni bennünket. Senki helyett

nem lehet szabadnak lenni. Mondjuk csak azt, amit mi gondolunk. A félig ismert közvélemény zsarnoksága konformistává tenné gondolatainkat, megfosztaná őket eredetiségüktől és szubjektív igazuktól. A közvélemény zsarnoksága arra csábíthat, hogy mindenáron a hivatalos vélemény ellenkezőjét mondjuk, noha természetesen előfordul, hogy a kormányzatnak vagy az állami szakértőknek van igazuk a közvéleménnyel szemben. Az ellenzék kívánatos fölénye nem lehet intellektuális, hanem csakis erkölcsi természetű.” A Beszélő programvitájában írja ezt T. G. M. 1984-ben (Amiért mégis).

Kis János 1981-es nyitótanulmánya egy anti-etatista és tekintélyellenes jogállami politizálást javasolt. T. G. M. ehhez az erkölcsi reformot teszi hozzá. „Amikor azt állítottam, hogy az erkölcsi válság tönkreteszi a magyarságot, nemcsak arra céloztam, hogy elszívja erejét és eljuttassa jövőjét..., hanem főleg arra a tautológiára, hogy az észlelhető erkölcsi válság önmagában rossz. Az erkölcsstelen helyzetet csak a politikai fölszabadulás változtathatja meg. De szemléletünket és önmagunkat magunk is megváltoztathatjuk. És persze világos, hogy ez erkölcsi reformot magunkon kell kezdenünk. Úgy hiszem, nyilvánvaló, miért gondolom, hogy szükséges szembeszegülnünk az erkölcsstelen helyzetet teremtő, az erkölcsi válságot megszilárdító és elmélyítő államrenddel. De egy dolgot le kell szögezmem: nem fűt vele szemben semféle acsargó és elfogult utat. Az ellenzék is ugyanannak a fának messzire gurult almája. A rokonságot nem kell letagadni, a távolságot nem kell mesterségesen növelni, nem szabad túlkompenzálásképpen gyűlölködni és vérfagyasztó antikommunista pózokat ölteni.”

Okos szavak. Ám az 1989-ig főként morálfilozófus Tamás Gáspár Miklós sohasem tudta világosan kifejteni, hogy miben is áll amaz erkölcsi reform, mit is jelent Makkai Sándor 1934-es magunk revíziója gondolatmenetének áthozatala a nyolcvanas évek Magyarországra. Annyi bizonyos, hogy nem a jogvédő példamutatásra gondolt. De vajon mi különböztette meg T. G. M. erkölcsi válságról és reformról szóló gondolatait Csurka Istvánnak az ugyanezekkel a kifejezésekkel megjelenő eszméitől? Csurka szerint az 1956-os forradalom után a magyar népet először megtörték, majd megfizették, ezáltal gerincét meghajlították, s erkölcsi válságba taszították. Minden válságnál súlyosabb ez az erkölcsi válság. 1985-ös nagy sikerű monori előadásában Csurka az erkölcsi reformot nevezte meg fő célként, amelyet azoknak a keveseknek kell elindítaniuk, akik megmaradtak. Egyetértett ezzel T. G. M.? Teljes mértékben.

„S látunk kell, milyen komisz, milyen cudar, milyen ellen-szenves ez az ország. Milyen goromba, bárdolatlan, rossz ízű, selymi, műveletlen, tartás és méltóság nélküli, megvásárolható, sunyi tolvaj, elhízott cemede, iszákos bunkó, följelentő, pofont váró, gyermekkínzó, giccsevő, akasztásnak tapsoló, lelátón hörgő, idegengyűlölő, unott, beszűkült, félbolond, zenétlen, tudománytalan, magvaszakadt, utálatos náció. Milyen öntelt, milyen alázatos. És micsoda gyarmati örökök! Micsoda haladás a hetvenszázalékos hazugság a kilencvenszázalékoshoz képest! Nem köszönünk vissza, de tegeződünk. Nem tanulunk, de legalább nem is tanítunk. Nem szeretünk, de legalább nem szeretkezünk. Nem figyelünk, de legalább fecsegünk. Szotyolázunk, de legalább köpködünk. Ez is valami. Senki sem elég jó ahhoz, hogy büntetlenül lehessen szolgá.” (Útban Bangkok felé)

Ennek az Ady-, Szabó Dezső-, Németh László-, Csoóri

Böröcz András alkotása

Sándor-, Csurka István-, Csengey Dénes-áradásnak T. G. M. a szerzője. „A magyar társadalom nihilizmusba csúszott” – fogalmazta Csurka Monoron. „Pincérmemzette lettünk” – tette hozzá Lakitelek. Rossz társadalom, rabzolganemzet. Magvaszakadt, értékét vesztett. A különbség a fentiek és T. G. M. között abban állott, hogy az előbbieket kurucos, negyvennyolcas, ötvenhatos alapon vádolták árulással, útvészessel, alkotásuk eltorzulásával a nemzetet, T. G. M. pedig konzervatív labancként, 1867 belső ellenzékeként, aki a tömeg és a forradalmak zsarnokságát megveti, aki ennek a nemzetnek nem ad annyi esélyt, hogy bármikor is lett volna nem torzult alkata. A többség mindenkor Európa- és kultúraellenes volt. Kultúrát itt csak be-települtek, aulikus urak, osztrák hivatalnokok csináltak. A magyar hagyományok rossz hagyományok. 1848–49 délibábos álmai rossz alkatra utalnak, az 1867 utáni magyar középnevelési-dzsentri provincializmus az univerzális és európai Habsburg-Monarchiával szemben ezt a rossz alkotót silány formában ismételte.

T. G. M. oly hatásosan beszélt és írt, stílusa annyira egyezett Csengey és Csurka stílusával, hogy a népi tábort a nyolcvanas évek végéig nem is vette észre, hogy itt a „gyűlölködés és szeretek” indulatok a százsorszentes néppel szemben és a konzervatív elitista megvetés ugyanezen népre vonatkozóan nem ugyanazt jelent. Egyaránt undorodtak a kádári félpolgártól, egyetértésben csépellék szerzészavágáért, individualizmusáért. Tradíciókról beszéltek, s nem igyekeztek tisztázni, hogy e hagyományok merőben ellentétesek. Ezért T. G. M.-et szerették s tapsolták a népi székértáborban.

Ehhez a szeretethez járult, hogy Tamás Gáspár Miklós talán még Csurkánál, Csoórinál is egyértelműbben mondotta ki a hatalommal és saját ellenzéki barátaival szemben, hogy a nemzeti kisebbségek kérdésében nem megoldás a demokratikus jogok követelése az anyaállamoktól, sem a föderalista álmok kergetése. T. G. M. nagy tapssal fogadott monori beszédében levezette: nem remélhetünk semmit egy romániai demokratizálástól, mert ott nemcsak a hatalom, de Emnescutól kezdve az európaiak álcázott értelmiség is Vasgárdista-szellemiségű. És a föderalizmus megoldhatatlan dilemmáját már korábban felidézte a Beszélőben: „Az a magyar radikális vagy szociáldemokrata, aki azt mondta, hogy a szerb és a román kisebbség nyugodtan maradhat egy demokratikus, szövetségi Ausztria-Magyarország keretei között, nem nagyon találta érveket, amikor azt felelték neki: pompás – de akkor miért ne lehetne meg a magyar kisebbség Nagy-Romániában vagy az egyesült délszláv államban? Ha féltékeny megkockáztatta, hogy nem nagyon bízik ezekben az újdonsült államokban az újszülött demokráciájában, akkor a szemébe vágta, hogy javíthatatlan sovíniszta, aki még mindig lenézi a kelet-európai szomszéd népeket, akár Tisza gróf.” (*A nemzeti függetlenség eszméje és a kisebbségi probléma, 10.*)

Tudomásom szerint T. G. M.-en kívül nem volt olyan komolyan vehető ellenzéki politikus, aki nyíltan utalt volna a határrevízió lehetőségére. „Volna-e merszem ahhoz, hogy – egyik barátom szavaival – magasra emeljem a határrevízió sáros zászlaját?” – kérdi magát *Irredenta?* című Beszélő-cikkében. Miután elhárítja magát a Horthy-korszak hagyományos nacionalizmusától, megmagyarazza, hogy miért foglalkozik mégis a határrevízió gondolatával. „Kádár Jánostól Kis Jánosig egyetértés uralkodik azt illetően, hogy a versailles-i-trianoni határok igazságtalanok. Valamilyen formában meg kell történnie az igazságtalanosság jóvátételének; *nem* ezt gondolni erkölcsi hiba volna.” A revízió tehát az igazságtalanság jóvátétele, s erről lemondani népnek és vezetőnek – erkölcsi hiba. Hatalmak diktálják, hogy ne *tegyük*, de nem parancsolhatják, hogy ne *gondoljunk*.

Ne ábrándozunk föderációról, autonómiáról, Dunai Egyesült Államokról, mert a népek „ennyi keserűség után” nem képesek együtt élni. „Akarjuk-e igazán a közlekedést? Szívesen terheljük meg képzeletünket idegen képekkel, idegen szomorúságokkal, idegen zenékkel? Mert ha *nem*, akkor bizony kénytelen-kelletlen a határrevízióra is kell gondolnunk.” Konkrét, bár homályos terveket is mond egy „kisebbségi lakosság helyváltoztatásával járó *méltányos és szerény* határrevízióhoz”. „Egy ilyen terv mindenkitől áldozatokat kívánna. Bevallom, élmelyedem attól a gondolattól, hogy a magyarság otthagya a Farkas utcát és a Házszonjárdot, hogy Biharban és az Érmellékben tömörüljön a jelenlegi határ menti sávban. De hisz ügyis kiszorultunk! – mondják ismerőseim; és erre nincs válasz.” (*Irredenta?*

ta? Beszélő, 10.) Féltre, uraim, a liberális álmokkal, a szocialista utópiákkal! Kelet-Európában csak etnokrata politika, nemzeti elkülönülés és kiút van!

Kivándorlásának első évtizedében T. G. M.-nek nem sikerült jelentős filozófiai művet alkotnia. Filozófikus esszéi, *A szem és a kéz* (1983) és az *Idola tribus* (1985) című kis számszámított kötetek hatástalanok. Minden út a politika, a politikusi pálya felé vezet.

LuciFeri, a politikus

Nem volt a demokratikus ellenzék vezető politikusa. Nem vett részt se a Beszélő, se az AB Hírmondó, se a Demokrata szerkesztésében, illegális készítésükben. Cikkei megjelentek ugyan, de nem jelentettek politikai irányvonalat. Fellépése Monoriten, képviselő-jelöltsége, beszéde a Jövő-hajón, majd a Jurtta Színházban nem tették jelentős súlyú politikussá. Elismerték, hogy szellemes, okos, de nem volt se ideológusa, se szervezője az ellenzéknek. Bizonytalanul tagja is volt, meg nem is annak a belső körnek, kemény magnak, amely a politikai munkát végezte. Óvatosan mondom ki: mintha nem bíztak volna meg benne, mintha nem vették volna igazán komolyan.

Leginkább Kis János távolságtartása volt a jellemző. Vonakodott T. G. M. ideológusi, filozófusi teljesítményét elismerni, és politikai kérdésekben megfontolt udvariassággal mindig a helyére, a sarokba utasította. Ebben benne volt az askéta viszolygása a pózoktól, a mániáktól, a rendezetlenségektől és a kiszámíthatatlanságoktól. Most, amikor írok T. G. M.-ről, úgy nézhet ki, mintha T. G. M. eszméi egy folyamatos fejlődési utat jártak volna be. Valójában politikusként, gondolkodóként állandóan villódzott: ma ezt mondta, holnap azt. Néha ősmagyar nemest játszott, máskor urbánus zsidó kávéházi figurát, megint máskor utcai harcosot vagy erdélyi bujdosót. E játékaiban kíméletlen volt partnereivel: ha komolyan vették, akkor később hallhatták vissza, hogy mennyire neveltségesek és ostobák voltak, ha nem vették komolyan, akkor ezzel bizonyították, hogy nem tudnak viselkedni. A tegnapi barátságot egy másnap gyilkos élc, az éjszakai ószinte kitarukozást gúnyos anekdota ölte le. Nem vették komolyan, és félték tőle. Barátjával nem találkozott, még politikai szövetségeseivel sem.

Jellemző, hogy látványos szakítása az ellenzék baloldali értékeivel – 1848–49, 1918 és 1956 forradalmi hagyányaival, Jászi, Szabó Ervin, Bibó eszméivel – nem váltott ki különösebb vihart az ellenzéken belül. Amikor 1986 decemberében az '56-os emlékülésen megfogalmazza ellenvetéseit, Kis János egy rövid visszavágásban lesöpri. „Pietásunk '56 iránt megakadályoz bennünket abban, hogy elismerjük: mi már nem állunk ezen a demokratikus szocialista bázison. Például én magam sem. Ha fölismérjük eszmetörténeti értelemben az '56-os forradalom *szocialista* karakterét – ez segíthet bennünket az események megítélésében.” – mondja T. G. M. A munkástanácsok és a parlamentáris demokrácia összeegyeztethetetlenek. Ezért '56 hagyatékaként elfogadhatatlan. Kis János az egészben összecsiszálási problémát lát. S '56 célkitűzéseivel azonosítja magát.

T. G. M. talán az egyetlen a demokratikus ellenzékben, aki nyíltan a magántulajdon alapján áll. Az 1987-ben közreadott Társadalmi szerződés még megpróbálkozik az öngazgatás és a magántulajdon összehangolásával, és a magántulajdont egyrészt mint irreális követelést, másrészt mint társadalmilag igazságtalan, közösségileg ellenőrizni szükségeset nem fogadja el. A Társadalmi szerződés, a Szabad Kezdeményezések Hálózatának dokumentumai, majd az SZDSZ alapító nyilatkozata rózsaszín karavánként vonult el T. G. M. fehér kutyájának ugatása közben. A Búcsú a baloldaltól számszámított változatát senki nem méltatta figyelmére, s csak a Kritikában később megjelent változatát támadták. Jellemzően olyanok bírálták, *Eörsi István*, Szalai Pál, Litván György személyében, akiket az SZDSZ mint kellemetlené válokat éppen lehagyott.

T. G. M. politikusi pályája akkor ível fel, amikor az SZDSZ kénytelen-kelletlen jobbra fordul, s amikor szüksége támad egy könyörtelen politikai publicistára. Következőes parlamentárius küzdelme az MSZP ellen kilencven elején, majd aktív harca a választási kampányban *baloldali provinciálisnak* beállított MDF ellen T. G. M.-et a színpadra lökte. T. G. M. belülről ismer-

te az ellenfelet. Ismerte típusát Kolozsvárról, és ismerte őket személyesen sok-sok beszélgetésből. Elemében volt. Tudta, hogy hol rejtik gyenge pontjaikat, hol kell érinteni kisebbségi érzéseiket.

Ekkor alakult ki az a halálos ellenségesség az MDF lakiteleki atyái, illetve Pozsgay követői és közötté. T. G. M.-ben a két-kulcsos árulót látták, aki népinek-nemzetinek maszkírozta magát 1989-ig, aki minden nemzeti sérelmet ugyanúgy látott, mint Csurka vagy Csengey, majd egy váratlan fordulattal leköpi mindazt, amit tegnap mondott, és azokat, akikkel együtt mondta. T. G. M. vált a szemükben a szabaddemokrata család szimbólumává. Együtt ivott, gondolkodott velünk, majd kiderül róla, hogy titokban rohögött rajtunk, s mucsainak, sehonnainak, prosztó bunkónak tartott minket. S abban a versenyben, amelyben az MDF és az SZDSZ egymásról igyekezett bezonyítani, hogy ki inkább baloldali, kinek szorosabbak a kommunista kötődései, nem csoda, ha T. G. M. ellen is megindultak a denunciaciók – kommunista szülei, a Securitate és áttelepülése körülményeinek emlegetése.

Óhatatlanul kérdenünk kell magunktól: megelőzte-e T. G. M. nyilvános fordulatát egy belső fordulat? Vajon korábbi felszólalásai, az 1989-es MDF szervezte Erdély-tüntetésen elmondott pátosszal teli igéi igazak voltak, de 1990-ben ráérzett, hogy felebarátain nem tud így segíteni, és meghasonlott korábbi önmagával; vagy az erkölcsi reformról, a nemzeti politikáról mondotak mögött mindenkor ott lapult az irónia, az ebben komolyan hívó megvetése? „Mucsá és félelem – vagy szabaddemokrata többség. Nincs harmadik út.” Ezek az elhíresült szavak kilencven márciusából. S mivel nem telt még el túl hosszú idő azóta, hogy e mucsaiakkal ült, érthető az ellenfelek haragja.

Az a könyörtelenség, sokszor brutalitás, ahogy T. G. M. ellenfeleit kezelte – legyenek azok népiek, vagy éppenséggel ilyen vagy olyan baloldaliak –, szélsőséges publicistának mutatta T. G. M.-et. Miként Csoóri Sándor és Konrád György váltak egy értelmiségi „paktum” szimbólumává, úgy vált Csurka István és Tamás Gáspár Miklós egy kíméletlen konfliktus típus-képviselőjévé. A négy éven át gyűrűző urbánus-népi háború fontos témáit, szavait Csurka és T. G. M. teremtettkék. Miközben Csurka a liberális zsidó világösszeesküvés napi hazai krónikáját írta, T. G. M. Mucsá, a harmincas évek, a nemzetiek és a baloldal hanyatlását, végvonaglását gúnyolta. Mindketten a demokrácia védelmére, az igazi rendszerváltásra esküdtek.

Sokszor éreztem úgy az elmúlt években, hogy a felek próciái azért teljesültek majdnem, mert önbeteljesítőek voltak. T. G. M. és Csurka, sőt, általában a vitalközök egymás legrosszabb tulajdonságait, vonásait hozták ki. Mérközésük nem volt a nemzet szabadságharca, sem a demokrácia önvédelme. Csurka állítása, hogy mindjárt győzni fog a liberális-kommunista régi rendszer, és újra eltapossa a magyar népet, valamint T. G. M. harci felhívása, hogy azonnal eltipor minket egy vörösbarna diktatúra, amely 1992. október 23-án puccsot kezdeményezett a magyar demokrácia ellen; az egyik kiáltása, hogy zsidó ávós, a másiké, hogy Imrédy, Endre, Baky, Szálasi – ugyanannyit értek.

T. G. M. mint politikai szereplő felstilizálta magát egy romantikus szerepbe. Megtalálja a pátoszt: „a modern magyar történelem egyik legfontosabb szabadságküzdelmének” nevezi a médiaháborút. 1992. október 23-át „az új Magyar Köztársaság második megalapításának”. Jaj! T. G. M. tragikomikus helyzete, hogy csak nem jött a boisevizmus, nem jött a fasizmus. Önemestők voltak. A társadalom – nem szép tőle – eme háborút nem vívta meg. Nem ment a barikádra. A nagy Charta-tüntetés, amely *megelőzte* az október 23-i eseményeket, nem válasz volt egy fasizta puccskíséretre, hanem méltó figyelemzés a jobboldalnak – mi vagyunk többen, ti törpe kisebbség vagytok.

T. G. M. 1990-ben nem kap szerepet. 1991-ben Kis János lemondásakor és Tölgyessy Péter pártelnökké választásakor adatik meg számára a lehetőség, hogy ne csak Kis búcsúztatóját, hanem Tölgyessy beköszöntőjét is megírja. Ha Tölgyessynek sikerült volna a neki adott egy évben az SZDSZ-t megszerveznie, mélyrepüléséből felemelnie, akkor T. G. M. konzervatív fordulata politikailag is igazolódott volna. Ez az év, amikor Tamás Gáspár Miklós az SZDSZ ideológusává lesz. Ekkor hajítja végre azt az érdekes műveletet, amelyet rá egy évre a Fidesz vezetői próbálnak ki: liberálkonzervatív irányba terelni egy pártot, amely eredendően baloldali. Másrészt megszerezni a legkomolyabb ellenzéki kritikák és egyben az egyetlen igazi, kormánytal tárgyaló fél szerepét. Úgy támadni harcosan az MDF-kormányt, hogy a támadások közepette lehessen mégis tárgyalni.

T. G. M. bocsánatot kér a mucsaisáért. Igaz volt, de sok. „Az ellenzék hiába panaszkodik a politikai vita hiányára, ha olykor egyszerűen nem veszi emberszámba az MDF gorombább politikusait. Az ellenzék siránkozhat azon, hogy az MDF szónokai »ki akarják taszítani a nemzetből« (ami különben sem megy, sőt,

a közönség általában nem is tud róla), ha az ellenzék az MDF szószólóit az európai, nyugatos magyarságtól idegen, ki tudja honnan szalajtott bumburnyákok gyülekezetének tekinti. (És itt közömbös, hogy »ki kezdte«.) A megvetés nem érv." S ugyanitt hozzáteszi: „Nevetséges dolog, hogy dr. Tölgyessy Péternek, az SZDSZ elnökének megroppant a reputációja, mert leereszkedett odáig, hogy szóba állt a Magyar Köztársaság miniszterelnökével. Mély meggyőződés, hogy Antall József nem fertőz. Az MDF sommás kiátkozása önmagában sem helyes, és nem is célravezető. Sokan elfelejtik, hogy Csurka István (!) képviselőtársam, az MDF alelnöke gyakran ír fontos dolgokat..." (A képtelen szalon, 1992 február) Ugyancsak a Fideszt megelőzve mondja ki összes ellenszenvét a Demokratikus Charta ellenében.

T. G. M. Orbán Viktorék előtt látja, hogy vagy elmegy a két liberális párt konzervatív irányba, és megpróbál tárgyalni az MDF szalonképes konzervatívjaival, vagy egy rózsaszín megállapodás jön létre. Nem tudom, hogy mi történt volna, ha az SZDSZ antibolsevista-antifasiszta jobbközép irányba vált, ha Tölgyessy talpon marad, és a Fidesz együttműködésével kiegyezik Antall József labanc-MDF-jével. Nem történt meg. Tölgyessy elbukik, Antall képtelen megszabadulni Csurkától és kurucaitól, az SZDSZ a Charta felé menetel.

Tetszik, nem tetszik Tamás Gáspár Miklósnak, a Fidesz-fiúk T. G. M. és Tölgyessy következtetéseit vonják le 1992 őszen-telén, s vetik le a farmert, vesznek zakót mellénnyel. T. G. M. ezt utálja, miként nem tud mit kezdeni Antall Józseffel sem. A konzervatív én vagyok. Egyedül az ő külseje és belbecse az, amely megfelel a konzervatív ízlésnek, egyedül az ő névjegyét nem küldi vissza a báróné a komornával, hogy migrénje van.

Ha Antall József nevű álkonzervatív, aki egy baloldali populista pártban ül, mégis megpróbálkozik Kohl, Major, Balladur termeibe bejutni, már csak T. G. M. sétapálcáját láthatja az előszobában, és a lakájok savanyú arcát – nem szalonképes. Antall labanc, konzervatív öltözködésű és viselkedésű, családi és rendi hagyományokkal rendelkező magyar úr volt. Mondhattuk ezt korszerűtlennek, régiesnek, de kurucnak és viselkedésben járatlannak talán mégsem. Antall József hangját hallom, amikor T. G. M. gúnyolódik azon, hogy hogyan is lehetnének a Fidesz-fiúk konzervatívok: „Csak nézzünk rájuk! De nem azért, mert fiatalok. Hanem mert nem úgy beszélnek, nem úgy gondolkodnak, nem úgy járnak, nem úgy vezetik a kocsijukat.” Antall ezt egyszerűbben intézte el, amikor T. G. M.-ről odavetette: „pojáca”. És nem engedte be.

T. G. M. sznob és kisszerű külsőségekben, öltözködésben, a grófi címek megadásában lubickol. Miközben ízléstelenül nemesi címeket adományoz szegény Kis Jánosnak, nem jut eszébe Dsida mosolygós verse báró Kemény Jánoshoz: „Kérlek János ne neheztelj, / ha ide írom, amit egy szikár / vén székely mondott rád a faluvégen. / Báró ugyan, de abbahagyta régen...” Gróf Bánffy Miklós karon fogta, s a fák közötti sétányra irányította Kacsó Sándort: „Maguk fiatalok – nyomta meg az első szótag hangsúlyát úgy, hogy az a betű hangzása inkább az á-hoz közeledjék – amolyan konzervatív főúrnak gondolnak engem bizonyára. Hát hiszen én tisztelem is a konzervativizmust ott, ahol van mit konzerválni. De hát itt mi a fenét érdemes konzerválni, mondja?”

A konzervatív személyiség vagy születik, vagy megtérőként egy lelki válságon, egy önleleplezésen megy át. Ez a katarzis, amelyet például Dosztojevszkij a Holtak házában él át, sugárzik a személyiségből. Az önelszámolás keserű folyamatát T. G. M. eddig megtakarította. Pontosan tudjuk, hogy kiket és miért vet meg. Sejtjük, hogy egy palota üres terme előtt álldogál bebocsátásra készen. E teremben a konzervativizmus szentségei, ásitózó szépasszonyok és gróf Dessewffy leszármazottai unatkoznak. Egyszer bizonyosan bejut. De mintha önmagába nem engedték volna be.

Miután az SZDSZ nem hajtotta végre a konzervatív fordulatot, hanem megmaradt balközép pártnak, és elkerülhetetlenül áramlott a szocialisták felé, T. G. M. *politikai pályafutása véget ért*. Konzervatív párt nincs. Jó lenne, ha lenne. Lehet, hogy T. G. M. nem kerülne be ebbe a pártba. Ahhoz túl színes, túl narancsos stílű, összeférhetetlen. Kimondani is félek: *nem konzervatív*.

A magyar közönség nyert egy remek politikai publicistát. T. G. M. csapdába esett, mert az elmúlt években kedvenc témái közé tartozott a független publicisták gúnyolása. 1994 nyaratól ő is az. Nagyra értékelem azt a kínlódást, amellyel megpróbálja kitámasztani építménye falait, küzd az elfogulatlan szerepért. Ma kedves és gyűlölt, szellemes Luciferi. Kétségek és remények nélkül. Tegnap a nemzeti különbözőség konzervativizmusát hirdette, ma legitimista és univerzalista konzervatív. Ez nem nagyon érdekes. Remélem, hogy nemcsak a szalonok és a tudóselet szkepticismusának nyelvét fogja beszélni, hanem egy olyan nyelvet, amely a lelke mélyéig átjárja az embert. Lucifer körülnéz: „Szemem elől eltűnt a part, a végtelen hullámai vettek körül.” Hideg van. Didergés. Még nem hisz magának. Még bízik abban, hogy távol feltűnik a part.